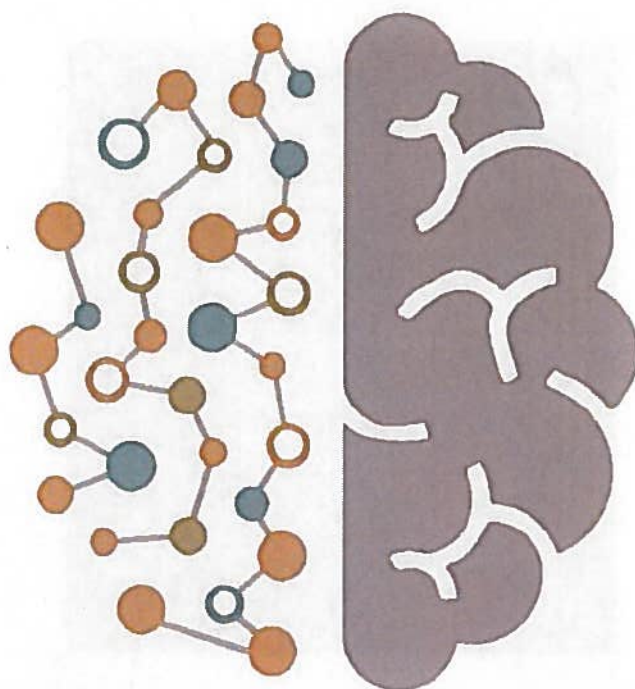

LIMC

LAND INFORMATION MANOEUVRE CENTRE

Informatierapport 003

**Quick Scan van factoren van invloed op potentieel
maatschappelijk ontwrichtend handelen ten tijde van
COVID-19**

12 augustus 2020

Het LIMC genereert in een experimentele vorm *Situational Awareness (SA)* en *Situational Understanding (SU)* voor het CLAS en civiele overheden over de COVID-19 crisis. Hierdoor worden militaire en civiele besluitvormingsprocessen gevoed met inzicht en waar mogelijk handelingsperspectief.

Dit informatierapport is uitgegeven door:

Land Information Manoeuvre Centre (LIMC), onderdeel van de Koninklijke Landmacht.

Luitenant-kolonel Tonnetkazerne

Eperweg 14

8084 HE 't Harde

limc@mindef.nl

12 augustus 2020

Inhoud

1. Samenvatting.....	4
Aanleiding, belang en centrale vraag	4
Conclusie	4
2. Leeswijzer	5
3. Definities.....	6
Nationale veiligheid.....	6
Volksgezondheid	7
Potentieel maatschappelijk ontwrichtende handelingen	7
Complottheorie, nepnieuws en postwaarheid.....	8
Systeemhaat	8
4. Activisme en crises	9
Waardoor wordt activisme veroorzaakt?.....	9
Wat is de rol van crises in activisme?	10
Wanneer slaat activisme om in extreem gedrag?	11
Conclusie	11
So what?	12
5. Die invloed van sociale media op protest en complottheorieën.	13
Wat is er veranderd sinds de komst van sociale media met betrekking tot het activisme?.....	13
Wat is de invloed van sociale media op protest/fysieke uitingen in het publieke domein?	14
Hoe wordt sociale media gebruikt in de vorm van protest?	15
Conclusie	17
So what?	17
6. Bronnen	18

1. Samenvatting

Aanleiding, belang en centrale vraag

Het LIMC team des-/misinformatie houdt zich onder andere bezig met de vraag in hoeverre des-/misinformatie in relatie tot COVID-19 de Nederlandse samenleving beïnvloedt. Naar aanleiding van het Volkskrantartikel 'Wie zijn de mensen achter het 5G-protest? En wat kunnen we nog van hen verwachten?' van 4 juli 2020 is besloten om een Quick Scan van bestaande wetenschappelijke literatuur en open bronnen te doen om achtergrondinformatie te geven en context te bieden omtrent de omstandigheden waaronder mensen overgaan tot daadwerkelijk fysiek handelen. Hiervoor is de volgende verdiepende onderzoeksvraag opgesteld:

Onder welke omstandigheden gaan mensen fysiek handelen in de publieke ruimte met een specifiek doel/overtuiging met risico voor de nationale veiligheid en volksgezondheid in relatie tot COVID-19?

Hoewel er vele factoren een rol kunnen spelen bij het overgaan tot fysiek handelen, is er gezien de tijd waarin dit onderzoek tot stand is gekomen gekozen om initieel de focus te leggen op twee overkoepelende factoren, namelijk activisme en de komst van het digitale tijdperk en sociale media. Andere factoren kunnen in een vervolgstudie verder worden onderzocht. Daarbij moet de kanttekening worden gemaakt, net als bij deze Quick Scan, dat om daadwerkelijk te onderzoeken wat er leeft in de samenleving, er kwalitatief onderzoek uitgevoerd zal moeten worden.

Deze Quick Scan dient dan ook enkel als een achtergrondstudie en is geen basis voor handelingsperspectieven in de Nederlandse samenleving. Daarnaast wordt binnen deze studie alleen gekeken naar mogelijke gevolgen van potentieel maatschappelijke ontwrichtende handelingen en niet naar de legitimiteit en legaliteit van deze handelingen.

Conclusie

We concluderen dat er meerdere voorwaardelijke kenmerken voor het ontstaan van activistische bewegingen aanwezig zijn in de Nederlandse maatschappij. Er is echter geen wetenschappelijke consensus omtrent persoonskenmerken die een grotere kans tot activistisch gedrag of aanhang van complottheorieën voorspellen. Het is derhalve niet mogelijk op basis van persoonskenmerken groepen binnen de Nederlandse maatschappij aan te duiden met een verhoogde kans op activistisch gedrag.

Crises, zoals bijvoorbeeld deze COVID-19 pandemie, kunnen wel een katalysator zijn voor protest en demonstraties. Gevoelens van angst en onzekerheid zorgen ervoor dat mensen eerder het publieke domein opzoeken om een gevoel van (schijn) controle terug te krijgen. Het is mogelijk dat activistisch gedrag tijdens de COVID-19 crises ook hoger is dan in de periode voorafgaande aan de crisis.

De komst van het digitale tijdperk, blijkt uit de literatuur, heeft aan de ene kant individuen bijeengebracht, in het kader van protest of bevordering van alternatieve waarheden, die voorheen onwaarschijnlijk op deze manier en met deze snelheid met elkaar in contact zouden komen. Aan de andere kant, is de stap van digitale fora naar het fysieke domein in de praktijk absoluut niet vanzelfsprekend. Het online delen van informatie over een bepaald onderwerp bevordert wel het verspreiden van deze informatie en kan snel grote getallen bereiken waardoor bepaalde alternatieve waarheden nu een groter platform krijgen. Ook geven digitale gemeenschappen een goed beeld van waar en hoe sociale bewegingen ontstaan in onze samenleving.

2. Leeswijzer

De onderzoeksvraag die leidend is geweest in het uitvoeren van deze Quick Scan is:

Onder welke omstandigheden gaan mensen fysiek handelen in de publieke ruimte met een specifiek doel/overtuiging met risico voor de nationale veiligheid en volksgezondheid in relatie tot COVID-19?

Binnen de gebruikte analysemethode is het gebruikelijk om het concept, in dit geval de onderzoeksvraag, centraal te zetten en op basis van desk-based research de relevante factoren die van invloed kunnen zijn op de onderzoeksvraag te belichten. Het aantal factoren van invloed was echter groter dan de tijd en de capaciteit die momenteel beschikbaar was voor dit onderzoek. Activisme en de komst van het digitale tijdperk en sociale media zijn vervolgens geïdentificeerd door de analisten binnen het LIMC als de factoren waar op dit moment de meeste nadruk op gelegd dient te worden. Dit zijn dus ook de factoren waar binnen dit onderzoek de focus op is gelegd. Andere relevante factoren zoals 'vertrouwen in de overheid' zijn ook zeker van waarde voor de onderzoeksvraag, maar waren voor de huidige studie te groot om concreet te onderzoeken. Het is altijd mogelijk om in een vervolgstudie in te gaan op deze andere factoren van invloed. Daarbij moet wel de kanttekening worden gemaakt, net als bij deze initiële Quick Scan, dat om daadwerkelijk te onderzoeken wat er in een samenleving speelt, er kwalitatief onderzoek uitgevoerd moet worden onder op voorhand gedefinieerde groepen.

Dit onderzoek begint in H3 met het uiteenzetten van de verschillende door ons gehanteerde definities. In H4 wordt ingegaan op de algemene redenen die ten grondslag kunnen liggen aan activisme in de publieke ruimte. De verschillende kenmerken die aanwezig moeten zijn in de samenleving voor mensen om over te gaan tot handelen zullen hier worden belicht. In H5 wordt vervolgens de koppeling gemaakt naar de komst van het digitale tijdperk en hoe sociale media invloed heeft op het huidige activisme in de samenleving.

De uitkomsten die in deze studie gepresenteerd worden dienen enkel als een achtergrondstudie en zijn geen basis voor handelingsperspectieven in de Nederlandse samenleving. Daarnaast wordt binnen deze studie alleen gekeken naar mogelijke gevolgen van potentieel maatschappelijke ontwrichtende handelingen en niet naar de legitimiteit en legaliteit van deze handelingen.

3. Definities

De definities die gehanteerd worden in deze studie, bijvoorbeeld 'nationale veiligheid' en 'volksgezondheid', worden gezien vanuit het perspectief en de belangen van de Rijksoverheid.

Nationale veiligheid

De AIVD vermeldt dat het begrip nationale veiligheid niet voor eens en altijd vaststaat. Het is een moeilijk begrip. Het omvat alle waarden, regels, wetten die wij in ons land van belang vinden. Het is meestal het best te benaderen door de zaken te schetsen die een bedreiging vormen voor de nationale veiligheid.¹ Deze benadering is te vinden in de definitie van de NCTV:

*"De nationale veiligheid is in het geding als één of meer vitale belangen van de Nederlandse staat en/of samenleving zodanig bedreigd worden dat sprake is van (potentiële) maatschappelijke ontwrichting."*²

De definitie omvat twee elementen, waarvan de eerste de vitale belangen van de Nederlandse staat zijn. De NCTV onderscheidt een zestal vitale belangen, of nationale veiligheidsbelangen, namelijk:

1. **Territoriale veiligheid:** *Het ongestoord kunnen functioneren van Nederland en haar EU- en NAVO-bondgenoten als onafhankelijke staten in brede zin, dan wel de territoriale veiligheid in enge zin.*
2. **Fysieke veiligheid:** *Het ongestoord functioneren van de mens en zijn omgeving.*
3. **Economische veiligheid:** *Het ongestoord functioneren van Nederland als een effectieve en efficiënte economie.*
4. **Ecologische veiligheid:** *Het ongestoord blijven voortbestaan van de natuurlijke leefomgeving in en nabij Nederland.*
5. **Sociale en politieke stabiliteit:** *Het ongestoord voortbestaan van een maatschappelijk klimaat waarin individuen ongestoord kunnen functioneren en groepen mensen goed met elkaar kunnen samenleven binnen de verworvenheden van de Nederlandse democratische rechtstaat en daarin gedeelde waarden.*
6. **Internationale rechtsorde:** *Het functioneren van het internationale stelsel van normen en afspraken, gericht op internationale vrede en veiligheid.*³

Het tweede element gaat over (potentiële) maatschappelijke ontwrichting. Dit betekent dat een ontwikkeling pas bedreigend is voor de nationale veiligheid wanneer deze dermate ernstig is dat er sprake is van (potentiële) maatschappelijke ontwrichting en/of de continuïteit van de samenleving in het geding is. Dit kan tot uiting komen door het wegvalLEN van sociale of politieke stabiliteit, maar kan zich ook voordoen wanneer de ecologische leefomgeving ernstig geraakt wordt of het basisvertrouwen in het functioneren van de samenleving wegvalt.⁴

¹ www.aivd.nl/onderwerpen/over-de-aivd/vraag-en-antwoord/wat-is-nationale-veiligheid

² NCTV, 'Nationale Veiligheid Strategie 2019', p. 15

³ Idem

⁴ NCTV, 'Nationale Veiligheid Strategie', p. 16

Maatschappelijke ontwrichting omvat een fysiek aspect, dat zich kan uiten in hoeveelheden slachtoffers, schade of uitval van vitale functies. Het omvat ook een sociaalpsychologisch aspect, zoals verstoring van het dagelijks leven, legitimiteit van beleid en vertrouwen in herstel. Daarnaast dreigt maatschappelijke ontwrichting wanneer de continuïteit of beschikbaarheid van vitale processen wordt aangetast. Tot slot kan er maatschappelijke ontwrichting ook sluipenderwijs ontstaan, bijvoorbeeld door criminele ondermijning of aantasting van de democratische rechtsorde met verlies van vertrouwen in instituties.⁵

Volksgezondheid

Hoewel volksgezondheid gedeeltelijk te scharen valt onder het nationale veiligheidsbelang 'fysieke veiligheid' als men kijkt naar aantallen doden en gewonden, vat dit niet de complete definitie. De volksgezondheid wordt namelijk beïnvloedt door verschillende factoren, zowel risicofactoren voor ongezondheid, als factoren die de gezondheid positief beïnvloeden. Deze factoren worden determinanten genoemd. Determinanten zijn weer in te delen in persoonsgebonden factoren (zoals bloeddruk), leefstijl- of gedragsfactoren (bijvoorbeeld roken) en omgevingsfactoren (fysieke en sociale factoren, onder andere factoren zoals luchtverontreiniging, arbeid en eenzaamheid).⁶

Daarnaast zijn ook preventie, zorg en maatschappelijke determinanten van invloed op de volksgezondheid. Hieronder valt dus ook het geheel van zorgverleners (en ondersteunend personeel), instellingen, middelen en activiteiten die direct gericht zijn op instandhouding en verbetering van de gezondheidstoestand en/of de mogelijkheid om zelf regie te voeren, en op het reduceren, opheffen, compenseren en voorkomen van tekorten daarin.⁷

Gezien de aard van de huidige situatie, ingegeven door de uitbraak van COVID-19, is er in deze studie voor gekozen om naast de nationale veiligheidsbelangen ook expliciet te kijken naar de mogelijke gevolgen van potentieel maatschappelijk ontwrichtend handelen op de volksgezondheid.

Potentieel maatschappelijk ontwrichtende handelingen

Potentiële maatschappelijke ontwrichting is een van de elementen uit de definitie van nationale veiligheid. 'Potentieel maatschappelijke ontwrichtende handelingen' wordt binnen deze studie gedefinieerd als die fysieke handelingen die kunnen leiden tot (potentiële) maatschappelijke ontwrichting en/of de discontinuïteit van de samenleving, bijvoorbeeld door een ernstige verstoring van de openbare orde, veiligheid en/of de volksgezondheid. Enkele voorbeelden hiervan zijn:

- Massale demonstraties die door de manier van demonstreren, omvang en eventueel escalerende aard leiden tot onveilige situaties.
- Acties die de volksgezondheid in gevaar kunnen brengen, omdat COVID-19 maatregelen niet worden nageleefd.

⁵ Idem

⁶ <https://www.volksgezondheidenzorg.info/verantwoording/determinanten-van-ongezondheid/indeling-determinanten#node-selectie-determinanten>

⁷ <https://www.volksgezondheidenzorg.info/verantwoording/gezondheidszorg/gezondheidszorg>

- Acties die burgerlijke ongehoorzaamheid kunnen aanwakken.
- Acties waarbij schade aan objecten, installaties of eigendommen worden toegebracht, zoals het saboteren van 5G-masten.
- Blokkades van wegen of distributiecentra.

Complottheorie, nepnieuws en postwaarheid

De manier waarop de termen *complottheorie*, *nepnieuws* en *postwaarheid* de informatie omschrijven waarnaar ze verwijzen is 'ambigu, met normatieve assumpties verweven en een uitdrukking van macht'. Ze zijn allesbehalve neutraal. Wanneer de termen *complottheorie* en *nepnieuws* worden gebruikt, wordt er niet zozeer naar de inhoud verwezen maar naar de sociale situering. Daarbij wordt de assumptie gedaan dat het onderscheid van nep en echt 'simpel en duidelijk te maken is', of dat, in het geval van *postwaarheid*, we voorheen in een wereld leefde waar de waarheid nooit verdraaid werd⁸. Complottheorieën ontstaan, en soms worden die theorieën ook bevestigd. Deze termen zijn zeer gepolitiseerd en zullen in dit onderzoek alleen worden gebruikt om onderscheid te maken tussen de verschillende waarheden en hoe deze in verhouding tot elkaar staan. De huidige definitie van complottheorie is daarom ook 'constructies die een als onrechtvaardig of onverdraaglijk ervaren individuele of maatschappelijke situatie of ontwikkeling verklaren door deze situatie voor te stellen als het doelbewuste resultaat van een groep mensen die in het geheim samenwerkt met kwade bedoelingen'⁹.

Systeemhaat

Oorspronkelijk omschreef systeemhaat het gedachtengoed van [REDACTED] en zijn partij in 2009 tegenover de overheid. Zijn volgers reageerden hier fel op door te zeggen dat toen de regentenklasse in de jaren 60 en 70 zelf tegen het systeem 'schopte', het sociale weerbaarheid en burgeremancipatie werd genoemd. 'Anti-systemness, like beauty, [here] lies in the eyes of the beholder'. De huidige definitie luidt: 'fundamentele weersin, wantrouwen en woede tegen de instituties en symbolen van de gehele politieke en maatschappelijke orde'¹⁰.

⁸ Harambam (2017), p. 74.

⁹ Buuren, van (2016), p. 19.

¹⁰ Idem, p. 13.

4. Activisme en crises

In dit hoofdstuk gaan we dieper in op activisme. Voor activisme waarbij een risico bestaat voor de nationale veiligheid en volksgezondheid gelden dezelfde principes als voor activisme in het algemeen. Daarbij is het lastig onderscheid te maken tussen wat wel en wat niet een risico met zich meebrengt, dezelfde activiteiten onder andere omstandigheden kunnen respectievelijk wel en niet een risico met zich meebrengen. Daarbij geldt dat het toespitsen op een specifiek soort activisme in deze fase van het onderzoek te voorbarig is en het begrip van het fenomeen activisme te veel beperkt. Daarom wordt in dit stuk gekozen om als eerst te beschrijven welke principes gelden voor activisme in het algemeen, daarna in te gaan op de rol van crises in activisme, om vervolgens te eindigen met de omslag naar extremisme en conclusie.

Waardoor wordt activisme veroorzaakt?

Het aan de kaak stellen van de status quo, het geloof in complottheorieën en het daarnaar handelen zijn geen hedendaagse fenomenen. Het onderzoek van [REDACTED] (2018) betoogt de *adaptive conspiracism hypothesis* wat inhoudt dat het creëren van en geloof in complottheorieën een psychologische adaptatie is, een functionele ontwikkeling om te kunnen omgaan met specifieke, herhalende gevaren komend van vijandige coalities in de menselijke evolutionaire geschiedenis. In vroegere tijden was het herkennen van en handelen naar complotten essentieel voor de overleving.¹¹ Dit mechanisme bevindt zich nog steeds in de mens en het hedendaagse activisme en complottheorieën zijn hier een uiting van. De neiging tot het zoeken van de waarheid en het duiden van de wereld is inherent aan de mens, de ontwikkeling van wetenschap en religie zijn hier het grootste voorbeeld van. Zo is ook het overgaan tot activisme ten faveure van de eigen overtuiging te zien door de eeuwen heen in verschillende vormen. Van filosofische debatten, krijgstochten, de bestorming van de Bastille tot hedendaagse protestacties.

De zoektocht naar persoonskenmerken die een grotere kans tot activistisch gedrag of aanhang van complottheorieën voorspellen is door vele wetenschappers gevoerd over vele jaren maar hier is nog steeds geen consensus over. Er zijn vele eigenschappen die een rol spelen. Daarnaast speelt de context een grote rol, van opvoeding tot specifieke gebeurtenissen, en de sociale netwerken waarin iemand zich bevindt.^{12,13} Het profiel van personen met een verhoogde kans op activistisch gedrag omvat tot dusver dan ook praktisch de gehele maatschappij.

[REDACTED] (2013) tonen in hun onderzoek aan dat er wel overkoepelende kenmerken zijn voor het ontstaan van een activistische beweging:¹⁴

1. Er moet een specifieke klacht leven. Dit kan iets zijn wat al tijden sluimert, of een plotseling fenomeen, wat iemand persoonlijk of een groep aangaat. Dit kan direct of indirect gevoeld worden en kan op velerlei vlakken liggen.

¹¹ [REDACTED] (2018). Conspiracy Theories: Evolved Functions and Psychological Mechanisms. *Perspectives on Psychological Science*, 770-788.

¹² [REDACTED] (2015). Is Belief in Conspiracy Theories Pathological? A Survey Experiment on the Cognitive Roots of Extreme Suspicion. *Cambridge University Press*, 113-129.

¹³ [REDACTED] (2010). *The power of unreason conspiracy theories, extremism and counter-terrorism*. London: Demos.

¹⁴ [REDACTED] (2013). The social psychology of protest. *Current Sociology Review*, 1-20.

2. Daarnaast moet het gevoel leven dat de actie zin heeft en effectief is.
3. Daarbij geldt dat hoe effectiever het actievoeren gezien wordt, hoe meer een persoon geneigd is in deze actie te participeren.
4. Ook moet er sprake zijn van een **gepolitiseerde groepsidentiteit** zodat deze de motor van de collectieve actie kan worden. Dit begint met het herkennen van de groep rond een gezamenlijke klacht waarna een externe 'vijand' wordt aangemerkt die hier de oorzaak van is en waarvan compensatie wordt geëist. De daaropvolgende acties liggen in lijn met de identiteit van de groep, zo gaan werkers staken en anarchisten protesteren tegen de staat.
5. Hiernaast moet er sprake zijn van een **groepsemotie**. Over het algemeen is dit woede of onvrede.
6. Als laatste is **social embeddedness** een vereiste. Men moet zich in een groep bevinden waarin het onderwerp leeft en waarin men wordt aangezet tot actie. Door deze groepsverbinding houdt men zich hier ook omdat verantwoording gevoeld wordt.

Elk persoon is verbonden met haar omgeving. *Social embeddedness* omvat de aard, diepgang en graad van verbondenheid. Dit concept is bedacht door [redacted]¹⁵ en hij gebruikt het concept om te beschrijven dat de acties die individuen kiezen om uit te voeren teruggevoerd kunnen worden op de sociale relaties waarbinnen zij functioneren. Dit wil niet zeggen dat personen daarmee de zeggenschap en verantwoordelijkheid verliezen over hun acties. Alleen dat een persoon reageert op de sociale relaties waarin zij zich bevindt maar dat de eigen specifieke uitingen nog steeds gebaseerd zijn op het eigen bewustzijn, geloof en doel van de individuele persoon. Het concept is relationeel. Een persoon bevindt zich in een set van relaties welke de keuzes beïnvloeden van het individu. Dus hoewel de opmaak van het individu een rol speelt bij het ondernemen van acties speelt de sociale omgeving een grote rol hierin. Hoe sterker de *social embeddedness* is, hoe groter de rol van de sociale omgeving in het bepalen van het gedrag van een individu.

Wat is de rol van crises in activisme?

Uit onderzoek blijkt dat crises een katalyserende factor voor activisme kunnen zijn. De angstige gevoelens die ontstaan maakt mensen meer vatbaar voor nieuwe informatie en verhoogd de behoefte aan controle en de identificatie van zondebokken. Daarnaast geeft de opschudding van iemands wereld aanleiding tot de heroverweging van prioriteiten.¹⁶

De COVID-19 crisis biedt de perfecte omstandigheden voor het ontwikkelen van theorieën en het overgaan tot activisme.¹⁷ Mensen spenderen meer tijd thuis waar zij alle tijd en ruimte hebben om na te denken en informatie op te zoeken in reactie op een onzekere en snel veranderende situatie. Waar experts en overheden nog geen zekerheid kunnen bieden over de situatie en geen eenduidig antwoord kunnen geven op dit moment, is het internet overladen met theorieën en meningen waar eenieder wel iets kan vinden wat bij hun persoonlijke overtuiging past. Dit maakt dat deze crisis de kenmerken levert die nodig zijn om over te gaan tot activisme. Als de maatregelen bijvoorbeeld ervaren worden

¹⁵ [redacted] (2012, 07 21). *Understanding Society: Social embeddedness*. Retrieved from <https://understandingsociety.blogspot.com/2012/07/social-embeddedness.html>

¹⁶ [redacted] (2015)

¹⁷ *The epic battle against coronavirus misinformation and conspiracy theories*. (2020, 07 23). Retrieved from Nature: <https://www.nature.com/articles/d41586-020-01452-z>

als onrechtmatige behandeling, kan dit 'de klacht' zijn. Protesteren kan dan gezien worden als een effectieve manier om deze klacht te bestrijden, waarbij er een groepsgevoel kan ontstaan onder de mensen die zich zowel in hun directe sociale omgeving als op internet verenigen 'tegen de maatregelen'.

De klachten die gevoeld kunnen worden naar aanleiding van de COVID-19 crisis zijn legio. Daarbij komt dat dit een mondiale crisis is waardoor de getroffen populatie groot is. Dit leidt ertoe dat voor praktisch elk standpunt een groep medestanders te vinden is. Ook mensen die (nog) geen standpunt hebben ingenomen zijn in crisistijd makkelijker over te halen. Angst en onzekerheid zijn inherent aan een crisis, evenals het zoeken naar zekerheid en houvast.¹⁸ Dit geldt niet alleen voor zaken die rechtstreeks met COVID-19 te maken hebben, ook theorieën en onduidelijkheid rondom bijvoorbeeld 5G kunnen in een crisistijd makkelijk worden gekoppeld aan COVID-19. Hierbij maakt het geen verschil of de informatie gevalideerd, onbewust onwaar of bewust onwaar is. De gevoelens van onzekerheid en angst, aangevuld met boosheid, zijn een ideale mix voor het ontstaan van activisme. Het heft in eigen handen nemen, actievoeren of een duidelijk standpunt innemen vervult de menselijke behoefte van controle hebben over je eigen leven en orde scheppen in onduidelijkheid.¹⁹

Een crisis kan ook zorgen voor een opschudding van het persoonlijke leven en het heroverwegen van prioriteiten. Het hebben van meer tijd, voortkomend uit het wegvallen van andere zaken zoals een baan of woon- werkverkeer, kan zorgen voor meer (mentale) ruimte voor abstractere zaken die al langer sluimeren maar waarvoor de omstandigheden eerder nog niet goed genoeg waren om tot actieve uiting te komen. Het nu ontstaan van het racisme-debat en activisme kan hiervan een uiting zijn. Door de complexiteit van deze onderwerpen kan niet gezegd worden wat de uiteindelijke *trigger* geweest is.

Wanneer slaat activisme om in extreem gedrag?

Wanneer vreedzaam activisme omslaat in extreem handelen is een individueel pad. Dezelfde factoren die een rol spelen in het overgaan tot activisme spelen in dat proces een rol, het is een verdere verdieping ervan.²⁰ Hier risicogroepen onderscheiden is dan ook niet eenvoudig. Daarbij geldt dat vreedzame en extreme handelingen beiden de potentie hebben om risico voor de nationale veiligheid en de volksgezondheid met zich mee te brengen maar dit ook niet het geval hoeft te zijn. Afhankelijk van de situatie kan dezelfde handeling tegenovergestelde gevolgen hebben. De scheidslijn tussen risicoloos en risicovol gedrag is daarmee moeilijk vast te stellen omdat deze veranderd naar gelang de situationele omstandigheden.

Conclusie

Uit de literatuur blijkt dat er geen groep met een hogere kans op activistisch gedrag valt te onderscheiden op basis van persoonseigenschappen. Wel vallen een aantal kenmerken aan te wijzen die nodig zijn voor het ontstaan van een activistisch event, te weten een gedeelde klacht, het gevoel

¹⁸ [redacted] (2015)

¹⁹ Idem

²⁰ [redacted] (2020, 07 23). *Anatomy of terror: What makes normal people become extremists?* Retrieved from <https://www.newscientist.com/article/mg23531390-700-anatomy-of-terror-what-makes-normal-people-become-extremists/>

dat het activistische gedrag zin heeft, een gepolitiseerde groepsidentiteit, een groepsemotie, en *social embeddedness*. Voor het hebben van een hogere kans op extreem activistisch gedrag geldt hetzelfde als activisme in het algemeen.

Crises kunnen dienen als katalysator voor activistisch gedrag. De benodigde kenmerken zijn sterker aanwezig. Daarbij ontstaan gevoelens van angst en onzekerheid wat ervoor zorgt dat mensen eerder geneigd zijn activistisch gedrag te vertonen om zo een gevoel van (schijn)controle terug te krijgen.

So what?

En wat betekent dit vervolgens voor de hoofdvraag? De voorzichtige conclusie die getrokken kan worden is dat, zolang de COVID-19 crisis duurt, de kans op het ontstaan van activistisch gedrag groter is dan in de periode voorafgaand aan de crisis. Enerzijds omdat er nu meer tijd en ruimte is om dit tot uiting te laten komen en anderzijds omdat het een middel kan zijn om met de onzekerheid van de crisis om te gaan. Daarnaast zijn veel van de overkoepelende kenmerken die benodigd zijn voor activistisch gedrag sterker of in ieder geval prominenter aanwezig tijdens een crisis.

5. Die invloed van sociale media op protest en complottheorieën.

In dit hoofdstuk gaan we dieper in op de invloed van het gebruik van sociale media op protest en complottheorieën. Het begint met het duiden van de veranderingen in het activisme sinds de komst van sociale media, daarna wordt er gekeken naar de invloed van sociale media op het protest en als laatste naar hoe sociale media wordt gebruikt tijdens het protest.

Wat is er veranderd sinds de komst van sociale media met betrekking tot het activisme?

"Met de komst van [REDACTED] is de discussie over de Waarheid²¹ prominenter geworden. Want waar gaat het allemaal heen als de machtigste persoon van de wereld te pas en te onpas allerlei kritische geluiden en zelfs hele instituten zoals de gerespecteerde media als *nep* bestempeld"²². [REDACTED] (2017) spreekt hier van een mogelijke *postwaarheid*-tijdperk, een wereld waarin objectieve feiten een steeds kleinere rol beginnen te spelen ten opzichte van persoonlijke overtuigingen, die daarbij steeds meer als feitelijk worden gepresenteerd. Daarentegen, kunnen we ons afvragen of we ons daadwerkelijk bevinden in een verandering van ons 'kennislandschap' of is de echte verandering de bemoeienis van 'buitenstaanders' in de Waarheid? [REDACTED] (2017) beargumenteert dat de komst van sociale media en het internet geen 'fundamentele veranderingen te weeg heeft gebracht in de *manieren* waarop wij met kennis en met elkaar omgaan'. De digitale gemeenschappen worden vooral gebruikt als een platform wat de 'reikwijdte, aantrekkingskracht en doorwerking van complotconstructies' bevordert. 'De nieuwe sociale media zouden zo paradoxaal een *community of loners* hebben gebaard, of aan de wieg staan van breedbandterrorisme.²³ Oftewel, kan sociale media een protest aanwakken dat een bedreiging wordt voor de nationale veiligheid of blijft het bij een digitaal fora van meerdere individuen?

Complotdenkers zijn geen product van de huidige samenleving, maar liepen al rond in de tijden van het Romeinse Rijk. Het internet is een plek waarop mensen elkaar kunnen vertellen wat 'ze' (lees: de overheid, traditionele media, etc.), ons niet vertellen, hierdoor vermenigvuldigt het aantal complotdenkers zich sneller. Overigens is het een feit dat 'overal en altijd samenzweringen plaatsvinden'. Mensen die op zoek zijn naar theorieën waarin toeval geen rol speelt, 'wordt online op zijn wenken bediend'²⁴.

'De nieuwe sociale media maken een ongekennde vrijheid van meningsuiting mogelijk die door geen enkele traditionele poortwachter meer is te kanaliseren; en door de overstelpende hoeveelheid alternatieve informatie wordt de legitimiteit van de formele kennis producerende instituties verder ondergraven'²⁵. Door de komst van het internet worden de alternatieve theorieën en waarheden miljoenen keren herhaald. Iedereen met een modem is in principe een doorgeefluik van informatie²⁶.

²¹ 'De Waarheid' is de waarheid die in traditionele zin door de bevolking en overheid wordt aangenomen als waar/mainstream waarheid ([REDACTED], 2017).

²² [REDACTED] (2017), p. 74.

²³ [REDACTED] (2016), p. 24.

²⁴ [REDACTED] 'Zonder complotten geen theorieën', *De Volkskrant*, 4 juli 2020.

²⁵ [REDACTED] (2016), p. 50.

²⁶ [REDACTED] (2006) p. 37.

Mensen ondersteunen elkaars standpunten en verwijzen naar elkaar. Het publiek moet ook niet gezien worden als een 'passieve ontvanger', maar gaat juist zelf met de teksten en standpunten aan het werk. [REDACTED] (2016) en [REDACTED] (2002) geven aan dat het hierdoor ook lastig is om vast te stellen wie de 'samenzweerders' zijn, of wie de leiding neemt²⁷.

Deze complotconstructies bereiken door middel van de sociale media een groter publiek en vormen daadwerkelijk een waardige concurrent voor de boodschap van de traditionele media instituties die tot voor kort een monopolie hadden op 'epistemologische regulering'²⁸. Alternatieve waarheden werden altijd al verspreid, maar de snelheid waarmee het in de huidige samenleving wordt gedeeld door middel van het internet is uniek en wordt nu door een grotere massa bekeken²⁹.

Wat is de invloed van sociale media op protest/fysieke uitingen in het publieke domein? Zoals hierboven werd aangestipt, heersen er twee theorieën waarbij de invloed van de digitale gemeenschap wordt verklaard met betrekking tot de verspreiding van complottheorieën. De eerste benadering benadrukt dat digitaal protest een direct effect heeft tot meer protest op straat doordat sociale media in staat is individuen te mobiliseren die voorheen minder bereikbaar waren. De tweede benadering beschrijft de 'digitale gepersonaliseerde vormen van politiek juist als zwakte'. Sociale media mist het element van vertrouwen en persoonlijk contact, essentieel voor het mobiliseren van individuen van het digitale domein naar het fysieke domein. Hierdoor zou deze benadering als te vrijblijvend worden ervaren. Ook valt het niet uit te sluiten 'dat sommige complotpublieken doelbewust de sociale media mijden, uit angst afgeluisterd en gemonitord te worden'.³⁰

Ondanks deze theorieën, is het duidelijk dat de opkomst van het internet en de sociale media een invloed hebben gehad op de productie en verspreiding van alternatieve denkbeelden. Systeemhaat, zoals [REDACTED] (2016) het omschrijft, is schriftelijk in de digitale gemeenschappen in overvloed te vinden. Gezien dit ook een vorm van actievoeren is, kan het hier soms bij blijven, maar het kan zich ook ontvouwen naar het schrijven van brieven aan politici of het tekenen van petitie's. Zoals hiervoor benoemd, komt het niet vaak voor dat de oproep tot fysieke demonstraties wordt beantwoord met grote getalen in relatie tot systeemhaat. *Stop Islamisation of Europe* (SIOE) organiseerde zowel in Den Haag en Amsterdam demonstraties, waar uiteindelijk maar een handjevol mensen op af kwam. Een deel van deze mensen werd ook opgepakt omdat ze de aanwijzingen van de politie niet opvolgde. De dynamiek dat digitale gemeenschappen meerdere mensen bij elkaar zou kunnen brengen door dat het in staat is een groep individuen te bereiken die voorheen nooit met elkaar in contact zouden komen, blijkt in het onderzoek van [REDACTED] nauwelijks voor te komen³¹. Het is lastig om te zien wanneer de digitale invloed politieke participatie beïnvloedt of niet. Voorbeelden van redenen om niet van het digitale domein naar het fysieke domein over te stappen zijn: de gebruikte taal op digitale fora, geografie (waar wonen deze mensen), herkennen ze zichzelf nog in elkaar zodra ze fysiek samenkomen, maar ook 'fatalisme (het is toch te laat), apathie (het heeft geen nut), gebrek aan vertrouwen in anderen (ik sta daar straks toch alleen), oneens met overtuigingen organisator, kat uit

²⁷ [REDACTED] (2016), p. 138; [REDACTED] (2002), p. 318.

²⁸ [REDACTED] (2016) p. 61.

²⁹ [REDACTED] (2016), p. 5.

³⁰ [REDACTED] (2016), p. 34.

³¹ [REDACTED] (2016), p. 117.

de boom kijken, geen wens om te organiseren, alleen activisme in eigen bekende omgeving, fysiek gebrek, ouderdom, reisafstand (te ver), iets anders te doen (druk, belangrijker)'. Mogelijk heeft het feit dat als forumleden uit hun digitale kaders stappen ze niet bepaald vriendelijk ontvangen worden door de samenleving, ook een effect³².

In het geval van Ukraine, tijdens de *Euromaiden Revolution* (2013-2014) werd sociale media juist wel gezien als een platform om mensen te mobiliseren. Financiële middelen, die normaal gezien noodzakelijk zijn om dit soort berichten in de traditionele media te willen plaatsen, zijn op dit soort digitale fora niet van toepassing. Een van de grootste invloeden van sociale media, op dit vlak, blijkt het faciliteren van identiteitsontwikkeling in activisten³³.

De 'Twitter Revolutie' in Iran, tijdens de Arabische Lente, liet blijken dat hoewel dit in de Westerse media werd gezien als een overduidelijke beweging, er maar 8,600 geregistreerde Twittergebruikers in Iran waren, op een bevolking van 70 miljoen. Sceptici beargumenteren dat het internet mensen een vals gevoel van participatie geeft en hen weerhoudt de stap te maken naar fysiek activisme. Technologie heeft een rol gespeeld tijdens de Arabische Lente, maar het ging hier niet zozeer *dat* technologie gebruikt werd, maar *hoe* en in welke specifieke context. We moeten het zien als het effect dat wind heeft op vuur: wanneer er brand uitbreekt, heeft de wind veel impact op de richting en intensiteit van het vuur. Wanneer er in de samenleving geen gevoel van discontenst heerst zal het gebruik van sociale media geen impact hebben op fysieke protesten. Zodra dit wel het geval is, kunnen alle vormen van media, inclusief sociale media, als een vorm van 'wind' worden beschouwd en het 'vuur' opwakken.

Een andere uitleg is het PMP (politics-media-politics) model: veranderingen in de politiek leiden tot veranderingen in de media en die leiden weer tot veranderingen in de politiek. De sociale mediagebruikers, in dit geval, zijn reactief op de politiek en zullen geen verandering los uit hunzelf brengen. [redacted] et al. in hun studie naar sociale media en de Arabische Lente, beargumenteerden dat het aantal Facebook registraties tijdens de protestperiode (december 2010 – april 2011) in deze landen³⁴ pas toenam na de uitbraak van geweld, niet ervoor³⁵.

Hoe wordt sociale media gebruikt in de vorm van protest?

'Alles wat vroeger door de traditionele media bewust en onbewust werd tegengehouden, vindt nu zonder problemen zijn weg naar geïnteresseerde publieken'. De manieren waarop wij met kennis en met elkaar omgaan is mede veranderd door de komst van het internet³⁶. De politieke internet meme is, bijvoorbeeld, een fenomeen wat op de grens ligt van digitale media met politieke communicatie. Waar het een middel van politieke participatie is, is het ook een vorm van identiteit van sociale mediagebruikers. Een onderzoek naar memes gegenereerd door het politieke discours op Runet (Russisch Internet) geeft aan dat memes informatie bevatten, wat een duiding maakt tussen 'wij' en

³² [redacted] (2016), p. 166; [redacted] (2019), p. 363.

³³ [redacted] (2019), p. 362.

³⁴ Algerije, Bahrein, Irak, Jordanië, Koeweit, Libanon, Mauritanië, Marokko, Oman, Qatar, Saoedi-Arabië, Somalië, Soedan, Tunesië, Verenigde Arabische Emiraten en Jemen. Met uitzondering van Egypte, Iran, Libië en Syrië vanwege de internetblokkade tijdens deze specifieke periode [redacted] et al., 2013).

³⁵ Idem, p. 128.

³⁶ [redacted] (2017), p. 77.

'hen'. Het is makkelijk te verspreiden en de informatie is makkelijk te lezen en daarbij geven memes de samenleving een platform om terug te praten naar de politiek. Ze zijn inmiddels onderdeel van het protest; 'onderzoekers zien memes als een organieke manier waarop burgers hun politieke mening of oordeel kunnen delen in *real time* zonder censuur van de traditionele media'³⁷.

Het gebruik van én effect van memes op het politieke speelveld werd ook duidelijk in 2011 tijdens de *Occupy Wall Street* (OWS) beweging. OWS maakte gebruik van zowel oude als nieuwe vormen van media, waaronder ook visuele producten die op twitter, facebook, tumblr, reddit en 4chan werden verspreid. Dit waren niet alleen memes, maar ook video's, *hashtags*, *subreddits* en *tumblogs*. Waar memes simpel *lijken*, werden er in de OWS-beweging meerdere referenties gevonden naar persoonlijkheden, cultuur en zelfs kunst en literatuur. Ze werden gebruikt om de punten van de OWS-beweging te benadrukken maar ook om een sociaal punt te maken over de gebeurtenissen en daar op voort te bouwen elke keer dat de meme werd gedeeld en aangepast. Het delen van deze vorm van politiek commentaar heeft een groot aandeel gehad in de nationale discussie rondom de OWS-beweging die al op de traditionele media plaatsvond.

Waar memes en andere dergelijke vormen van 'participerende media' een vorm zijn voor mensen om in het publieke politieke discours te mengen leveren ze ook op maat gemaakte informatie. Deze 'zelfselectie' ondermijnt mogelijk ook de positieve effecten van deze vorm van politieke participatie. Het kan bijvoorbeeld als effect hebben dat gebruikers alleen maar op zoek gaan naar bevestigende content. Hierdoor worden grote digitale ruimtes gecreëerd waar mensen over het algemeen dezelfde mening delen en weinig tegengeluid horen (ook wel *echo chambers* genoemd)³⁸.

███ et al. beargumenteren dat als mensen een berichtje, video of artikel ontvangen ze vaak niet op zoek gaan naar een argument wat hier haaks op staat. In hun artikel over de relatie tussen de 5G complottheorie en COVID-19 concluderen ze dat Twitter, YouTube en commerciële organisaties, die bescherming tegen het elektromagnetische veld verkopen, een grote rol hebben gespeeld in het verspreiden van theorieën. Zelfs de mensen die de theorieën belachelijk maakten, hielpen in principe met het verspreiden van het gedachtegoed.³⁹

Ook de algoritmes die gebruikt worden voor sociale media platforms profileren de gebruikers op basis van bekeken content en klik- en kijkgedrag door middel van geprogrammeerde routines. Hierdoor krijgen gebruikers vaak gepersonaliseerde content te zien waar ze het over het algemeen al mee eens zijn, waardoor er vaak een sfeer ontstaat van 'likes' en 'recommend' en 'buy' in plaats van discussie en kritiek⁴⁰.

³⁷ ███ (2019), p. 5.

³⁸ ███ (2013), p. 2362.

³⁹ Het team des-/misinformatie van het LIMC monitort de verspreiding en (inhoudelijke) ontwikkelingen van verschillende prominente theorieën, door het team aangeduid als narratieven. Een van deze narratieven is het 5G narratief waarbij door aanhangers van dit narratief inderdaad wordt betoogd dat de straling van 5G mensen vatbaarder zou maken voor het coronavirus, of dat 5G-zenders het virus zelfs zou verspreiden.

⁴⁰ ███ (2015), p. 2.

Conclusie

Er is in de wetenschap nog steeds conflict over de waarde van sociale media ten opzichte van sociale bewegingen. Aan de ene kant hebben sociale media individuen bijeengebracht, in het kader van protest of bevordering van alternatieve waarheden, die voorheen onwaarschijnlijk op deze manier en met deze snelheid met elkaar in contact zouden komen. Aan de andere kant, is de stap van digitale fora naar het fysieke domein in de praktijk minder soepel dan verwacht. Het online delen van informatie over een bepaald onderwerp bevordert wel het verspreiden van deze informatie en kan snel grote getalen bereiken waardoor bepaalde alternatieve waarheden nu een groter platform krijgen. Ook geven digitale gemeenschappen een goed beeld van waar en hoe sociale bewegingen ontstaan in onze samenleving. De komst van het digitale tijdperk heeft mensen in staat gebracht om ongecensureerd kritiek te leveren op traditionele waarheden. Dat gezegd hebbende, "duizend tweets hebben onwaarschijnlijk hetzelfde effect als duizend demonstranten op straat. Ondanks de goede intenties, weegt digitale aanwezigheid niet op tegen fysieke aanwezigheid."⁴¹

So what?

Hoewel niet specifiek onderzocht, zullen er hoogstwaarschijnlijk parallellen liggen tussen dit literatuuronderzoek en de actuele Nederlandse samenleving. Er bestaan digitale anti-5G gemeenschappen waar theorieën en meningen worden gedeeld. Ook zullen er waarschijnlijk *echo chambers* over dit onderwerp online bestaan waar mensen ongecensureerd hun mening over bepaalde onderwerpen kunnen delen. Wat de invloed van deze online fora daadwerkelijk is op activisme in ons publieke domein tijdens een pandemie, kan zonder kwalitatief onderzoek moeilijk worden bepaald.

⁴¹ [redacted] 2019), p. 366.

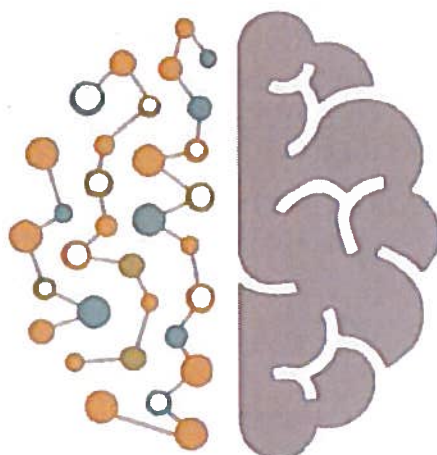
6. Bronnen

- ██████████ (2020). 'COVID-19 and the 5G Conspiracy Theory: Social Network Analysis of Twitter Data'. *Journal of Medical Internet Research*, 55(5).
- ██████████ (2002). 'Everything is connected: naar de sociologie van paranoia en complottheorien'. *Sociologische Gids*, 49.
- ██████████ (2006). 'Knowledge Goes Pop: From Conspiracy Theory to Gossip.' Londen: Berg
- ██████████ (2019). 'From Cyberspace to Independence Square: Understanding the Impact of Social Media on Physical Protest Mobilization During Ukraine's Euromaiden Revolution'. *Journal of Information Technology & Politics*, 6(4), 360-378.
- ██████████ (2016). 'Doelwit Den Haag? Complotconstructies en systeemhaat in Nederland 2000-2014'. *Universiteit Leiden*.
- ██████████ (2020, 07 23). *Anatomy of terror: What makes normal people become extremists?* Retrieved from: <https://www.newscientist.com/article/mg23531390-700-anatomy-of-terror-what-makes-normal-people-become-extremists/>
- ██████████ (2017). 'De/politisering van de waarheid: Complottheorieën, alternatieve feiten en nepnieuws in het tijdperk van de postwaarheid'. *Sociologie*, 13(1), 73-92.
- ██████████ (2012, 07 21). 'Understanding Society: Social embeddedness.' Retrieved from <https://understandingsociety.blogspot.com/2012/07/social-embeddedness.html>
- ██████████ (2010). 'The power of unreason conspiracy theories, extremism and counter-terrorism.' London: Demos.
- ██████████ (2013). 'Pop polyvocality: Internet Memes, Public Participation, and the Occupy Wall Street Movement'. *International Journal of Communication*, 1.
- ██████████ (2015). 'Is Belief in Conspiracy Theories Pathological? A Survey Experiment on the Cognitive Roots of Extreme Suspicion.' *Cambridge University Press*, 113-129.
- ██████████ (2019). 'Hieroglyphs of protest: internet memes and protest movement in Russia'. *National Research University Higher School of Economics*.
- ██████████ (2013). 'The social psychology of protest.' *Current Sociology Review*, 1-20.
- ██████████ 'Zonder complotten geen theorieën'. *De Volkskrant*, 4 juli 2020.
- ██████████ (2018). Conspiracy Theories: Evolved Functions and Psychological Mechanisms. *Perspectives on Psychological Science*, 770-788.

et al. (2013). Algerije, Bahrein, Irak, Jordanie, Koeweit, Libanon, Mauritanie, Marokko, Oman, Qatar, Saoedi-Arabie, Somalië, Soedan, Tunesië, Verenigde Arabische Emiraten en Jemen. Met uitzondering van Egypte, Iran, Libië en Syrië vanwege de internetblokkade tijdens deze specifieke periode.

'The epic battle against coronavirus misinformation and conspiracy theories.' (2020, 07 23). Retrieved from Nature: <https://www.nature.com/articles/d41586-020-01452-z>

LIMC

LAND INFORMATION MANOEUVRE CENTRE

CONTACT US

 Lkol Tonnetkazerne
Eperweg 149
8084 HE 't Harde
Gebouw 230

 limc@mindef.nl